

ETİK, BİLİMLERDEKİ “DERİN” ETİK VE FELSEFENİN ETİK’İ *

YAMAN ÖRS**

ÖZ

Ahlaki Değerler Felsefesi olarak felsefe etkinliğinin bir dalı olan Etik’te, değişik felsefe okulları / yaklaşımları arasında belki bu etkinliğin öteki dallarında olduğundan daha büyük ayrılıklar bulunmaktadır. Bilimsel felsefe okuluna bağlı bir felsefeci olarak yazarınıza göre bu felsefe dalının temel kavramı ‘ahlaki değerlerimiz’dir; biz bunları, “bireyler ve bireyle toplum, birey-devlet, toplum-devlet vb. (giderek insan öteki varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimiz” olarak tanımlayabiliriz. Yüksek öğrenime dayanan uğraş alanlarının ahlaki değer sorunlarının incelendiği dalları ise, felsefedeki etik’in bu uğraşlar içindeki “farklılaşmış uzantıları” olarak görebiliriz.

Temel bilimleri de içine alacak biçimde, tüm akademik alanlar anlamındaki “bilim”in ahlaki değer sorunlarının felsefe açısından incelendiği “bilim etik”inin sahtecilik, uydurmacılık, aşırı macılık gibi olağan sorunlarının yanında, genelde onun kapsamına alınmayan, ancak genelde kişiler arası ilişkileri daha doğrudan ilgilendiren “derin” ahlaki sorunlar da vardır. Tek başına bir akademik alan kümesi oluşturan felsefenin ahlaki değerlerimiz yönünden sorgulanması ise, onun evrimi boyunca belki tümüyle boşlanmış bir konu olarak burada ele alınacaktır. Kuşkusuz bu sorgulamanın yapılmamış olmasının da bir sonucu olarak felsefe etkinliğinde şarlatanlık konusu da, neredeyse hiç gündeme getirilmemiştir. Bu sonuncusu burada incelenirken, yerine göre onun bir örneğini oluşturabilen “etik danışmanlık” konusuna da yer verilecektir.

Anahtar sözcükler: Etik, uğraş etikleri, bilim etik’i, felsefenin etik’i, felsefede şarlatanlık

ETHICS, THE DEEP ETHICS OF SCIENCES AND THE ETHICS OF PHILOSOPHIZING

ABSTRACT

We see that Ethics, or the Philosophy of Moral Values, as a rule shows great differences, perhaps more than any other branch of philosophy, from one philosophical school or approach to the other. According to the approach of your author, who is a representative of the school of scientific philosophy, the basic concept of this branch of philosophy is our ‘moral values’, which we may define as “our desires and wishes of how our attitudes and conduct should be in any kind of relationship

* Yazarın bu yazıyı hazırlamasına, 5 Nisan 2005 günü İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik-Elektronik Fakültesi’nde yapılan “Bilim ve Etik: Aykırı Örnekler” toplantısındaki “Bilimin ‘Derin’ Etik’i” başlıklı sunuşu öncülük etmiştir. Yazının metni için ise, şu sunuş yazısından önemli ölçüde yararlanılmıştır: “Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği”, *1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (ODTÜ, 12-13 Kasım 2001) Kitabı*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara 2003, s. 247-254.

** Prof. Dr., Akdeniz Üni. Tıp Fak. Deontoloji A. D. Antalya, TÜRKİYE.

between individuals, the individual and the society, the individual and the state, the society and the state and so on (and, also, between man and other living beings and the natural environment as a whole)". We may see those branches whereby the moral problems of professional fields with an academic background are philosophically inquired as the "differentiated extensions" of ethics as a branch of philosophy into the related fields.

We may consider falsification, fabrication, plagiarism and so on as being among "the ordinary moral problems" of "science ethics", where these problems are philosophically considered, the word "science" signifying here all academic fields and not only basic sciences. But there are other moral issues involved in science which concern interhuman relationships in a more direct way. On the other hand, as a topic which has almost totally been neglected throughout philosophical evolution, the moral inquiry into philosophy as a unique academic discipline will also be discussed in this context. Besides, and parallelly, charlatanism in philosophy, too, has almost never been an the agenda of ethics. And while we discuss the latter here, we shall also treat "ethical advice" as a potential instance of it.

Key words: Ethics, ethics of the professions, science ethics, ethics of philosophizing, charlatanism in philosophy.

Giriş

Günümüzde ahlaki değerlerimiz ya da etik açısından sorgulanan belli başlı alanlar arasında bilim etkinliği görünüşe bakılırsa başta gelmektedir. Bu durumun belki en önde gelen nedeni, kendisi bir yana bu etkinliğin, denebilir ki tıp vb. sağlık alanlarında, mühendisliklerde olduğu gibi her türlü teknik/teknolojik uygulamaya yol açması dolayısıyla, dolaylı da olsa yaşamımızın üzerinde çok etkili olabilmesidir. Önemli bir bölümü, geniş anlamda bilim alanlarının etik açısından sorgulanmasına yönelik olacak bu yazıda, konunun değişik yönlerden, ancak en başta akademik açıdan açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır; bu da, başta temel bilimler olmak üzere bilim etkinliğinin en geniş kapsamı içindeki tüm akademik alanların bu yönden toplu olarak gündeme gelmesi demektir.

Bu amaç doğrultusunda burada gündeme getirilecek konular, birbirleriyle olan bağlantıları dikkate alınarak ve olabildiğince genelden özele doğru sıralanarak tartışılacaktır. İlk olarak Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi yazarınız açısından açıklığa kavuşturulduktan sonra, tekil ve çoğul yönüyle 'bilim' kavramı ele alınacak; bunu, yazarınızın doğruluğunu çok kuşkulu gördüğü "bilimsel etik" teriminin tartışılması izleyecektir. Daha sonra, bu bağlamımızda bizim için çok önemli olarak Uygulamalı Etik ya da Uğraş Etiklerinden söz edilecektir. Bunu, Bilim Etik'inde genelde bilinen, tartışılan ve olağan olarak nitelendirebileceğimiz sorun kümeleri üzerinde kısaca durulması izleyecek; daha sonra ise, yazarınızın "Bilimin 'Derin' Etik'i" olarak adlandırdığı konu ve içerdiği sorun kümeleri ele alınacaktır ki bu konu, yazıya özgünlük kazandıran temel noktalardan birisidir. Bu bağlamda yine özgün bir nokta olarak, felsefe alanının ya da etkinliğinin de

etik açısından sorgulanmasının gerekliliği tartışma konusu yapılacak ve bunun, felsefe etkinliğinin bir altıdalı olan Etik alanından ayrılığı vurgulacaktır. Buna göre “Felsefenin Etik’i”ni daha çok bir “Uğraş Etik’i” olarak ele almamız gerekecektir. Bununla yakından bağlantılı olarak buradaki tartışmamız, felsefe etkinliğinde “şarlatanlık” sorununun gündeme getirilmesiyle sürecek ve buna bir örnek olarak “etik danışmanlık” konusunun tartışılmasıyla sona erecektir.

Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi

Konuları ya da içerikleri ortak olsa da, “Ahlak” ve “Etik” terimleri arasında genel olarak kabul edilen ayrılığı bu bağlamda belirtmemiz gerekir. Buradaki en temel nokta ya da ayırım, bunlardan birincisinin bir toplumda insan tutum ve davranışlarına yönelik istekleri ve kabulleri içeren, toplumların benzer ve çatışan değerlerinin toplamı anlamına gelmesine karşılık; ikincisinin akademik bir alan, daha doğrusu altalan, felsefenin bir altıdalı olmasıdır. Son onyıllarda bu ikinci terim olasılıkla dünyada bu alana gittikçe artan biçimde gösterilen yoğun ilgiye bağlı olarak bu ikinci terim değişik bağlamlarda belki birtakım anlam değişmelerine uğramışsa da, onun bu bağlamlardaki kullanımlarının ortak noktalarını dikkate alırsak, ona ilişkin bir ilk ya da temel saptamayı ya da tanımlamayı ilkece dikkate alabiliriz.

Yine böyle genel bir açıdan burada konu edilebilecek ikinci bir nokta şudur. Deontik mantık gibi belli “teknik” yönlerini bir yana bırakırsak, genelde etik alanı felsefe etkinliğinin belki en az teknik ve bir bakıma (gerçekte “organik” bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) “yaşam felsefesi” ve “siyasal felsefe” gibi dallarıyla kesişen dalıdır. Burada “teknik” sözcüğü ya da nitelendirmesiyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşünebileceğimiz şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek gözlem, deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok ayrılık gösteren niteliklerin bulunması. Bu açıdan bakıldığında belirtmek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte belki en başta görecelik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi..., örneğin hukuk ve felsefesine, siyasal felsefeye ya da tarihle bu alanın felsefesine oranla daha “teknik” oldukları belirtilebilecek alanlardır.

Etik, açık adlandırmasıyla Ahlaki Değerler Felsefesi demek olduğuna göre, bizimki gibi bir bağlamda “ahlaki değer”in ne olduğunun bir tanımlamasını yapmak, yöntembilgisi açısından kaçınılmazdır. Geleneksel, ussalıcı (“rasyonalist”), sistem kurucu felsefeciler arasında en başta Sokrat, Spinoza ve Kant’ın düşüncelerine göre, bilgi konusunda olduğu gibi etik alanında da genel geçer, “evrensel” doğrular vardır ve bunlar geometride olduğu gibi öğretilerek insanlara kazandırılabilir (Sokrat), kesin matematik anlatımlarla dile getirilebilir (Spinoza), ya da

sistemli ve denebilir ki kesin bir biçimde geliştirilip ortaya konabilir (Kant). Geleneksel felsefede daha başka biçimlerde de ileri sürülmüş bu tür görüşlerin doğrultusunda, etik alanında bir “nesnellik”ten söz açılabilir. Oysa yazarımızın bağlı bulunduğu duyusalılıkta (“empirisizm”de) ve onun çağımızdaki biçimi ya da uzantısı olarak mantıksal duyusalılıkta ise, ilke olarak felsefenin genelinde olduğu gibi etikte de bir sistem kurma çabası söz konusu değildir ve ahlaki değerlerimizin kaynağı genelde bizim kişi oluşumuzda, öznelliğimizde yatmaktadır. İşte yazarımızın, bu temel çıkış noktasını dikkate alarak yaptığı ahlaki değer tanımı şudur: “Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey-devlet, toplum-devlet vb. (giderek insan-öteki varlıklar ve doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimizdir.” Etik alanındaki bu öznel yaklaşım, gelenekselci düşünürlerin yerine göre katı ve kesin görüşlerine göre toplumlarda olup bitenlerle, demek oluyor ki ahlaki değerler konusunda topluma, toplum kesimine, kültüre, son çözümlemede de bireyden bireye çok değişebilen ahlaki değerler dikkate alındığında, çok daha uyum içindedir. Demokrasilerde olması beklenen ve gözlenen siyasal, toplumsal görüşlerin çeşitliliği için de kuşkusuz bu söylenebilir. Bir başka açıdan ise, sayılamayacak ölçüde çok olan ahlaki değer sorunlarıyla ilgili görüşlerimiz ve çözüm önerilerimize bağlı olarak, bu konularda gündeme getirdiğimiz kararlar konusunda insanlar arasındaki büyük çeşitlilik de, yine ancak etik alanındaki öznellik düşüncesiyle bağdaşabilir.

Yöntembilgisel, evrimsel ve temelden eleştirel bir yaklaşımla baktığımızda felsefe alanının genelinde nasıl, tek bir etkinlikten çok, anlayış, yaklaşım, yöntem vb. yönlerinden gerçekte birden çok “felsefe”nin bulunduğunu saptayabiliyorsak, onun bir dalı olan Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi’nde de birden çok ve yerine göre birbirinden çok ayrı “etkinliklerin” bulunduğunu ileri sürmemiz bir abartma olmayacaktır. Buna göre bu konuda pek güçlük çekmeden bir etik etkinliğinden çok birtakım “etikler”den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri “ahlak sistemleri” dikkate alındığında, oldukça haklı bir gözlemin anlatımı olsa gerektir: Yukarıda bir bölümünün adları verilen Sokrat’la Platon’u, Spinoza’yı, Kant’ı, Nietzsche’yi vb. düşünelim. Onların geliştirdikleri (belirtik ya da örtük) ahlak öğretileri arasında yerine göre birtakım benzerlikler olsa da, buradaki sav ilkece geçerlidir kanısındayım. Yukarıda değinildiği gibi etik alanında da sistem geliştirmeye karşı olan öznelci yaklaşımlı mantıkçı duyusalıcıların bu alandaki değişik görüşleri de düşünülünce, felsefede “etikler”in varlığı daha belirgin olmaktadır.

Bu bağlamda, ahlaki değerlerin yalnız felsefe etkinliğinde değil insan / toplum bilimlerinde de ele alındığını; ancak buradaki amacın, felsefede olduğu gibi kavram ve görüş / değer ileri sürmek ve mantık çözümlemeleri yapmak değil, te-

mel bilimlerde genelde olduğu gibi, neden-sonuç ilişkisine dayalı genellemeler ortaya koymak, demek oluyor ki ahlaki değerlerimizin nasıl oluştuğunu açıklayacak bilimsel bilgi üretmek olduğunu anımsamamız gerekir.

Bilim ve Bilimler

İlke olarak “genel anlamlı” her sözcük ya da anlam kapsamı geniş her terim için söz konusu olduğu gibi, “Bilim” teriminin de birden çok anlamının bulunduğunu görüyoruz. Buradaki bağlamımızda bunların bizim için önemli olanları kuşkusuz akademik açıdan geçerliliği bulunanlardır ki, bunların sayısının üç olduğunu görmekteyiz. (1) Birinci olarak burada, “bilim” teriminin ilk, çekirdek ya da merkezdeki ve bir bakıma en dar kapsamlı, “Temel Bilimler” anlamı söz konusu olacaktır ki bunun çizdiği sınırlar içinde, tüm alt dalları ve kesişme alanlarıyla birlikte şu etkinlikler bulunmaktadır: Fizik, Kimya, Canlılık Bilimleri, Ruhbilim ve Toplum Bilim. Bilindiği gibi bu akademik etkinliklerin en başta gelen işlevi, kendi konu ya da içerik sınırları içindeki olgu kümeleriyle ilgili olarak dizgeli bilgi ya da bilimsel bilgi üretmektir. (İlk üç temel bilimin genelde Doğa Bilimleri, sonraki ikisinin ise Toplum / İnsan Bilimleri olarak bilinmesi ve daha baştan belirgin iki ayrı küme olarak düşünülmesi, insan merkezli bir ayırımdır ve yazarımızın yöntembilgisel yaklaşımına göre yanlıştır. Öyle bir durumda, örneğin (insanla ilgili) Moleküler Psikobiyoloji alanı bir doğa bilimi olarak mı düşünülecektir, yoksa bir insan bilimi olarak mı? İnsanın Evrimsel Biyolojisi ve Fiziksel İnsan Bilim (antropoloji) ve benzeri alanlar için de bu bakımdan ne diyebiliriz?) (2) Bilim ve bilimler bağlamında ikinci olarak, Tıp ve Dişhekimliği vb. öteki Sağlık Bilimleri ile Mühendislik alanları gibi, yöntembilgisi açısından olmazsa olmaz ya da gerek koşulları temel bilimler olan Uygulamalı Bilimler ya da alanlar söz konusudur. (3) Bilim etkinliğinin üçüncü kümesi olarak ise, Tarih ve Felsefe gibi kendi başlarına birer küme oluşturdukları söylenebilecek olanları da içine alacak biçimde, Mantık, Matematik, Diller, Eğitim, İletişim Bilimleri vb. neredeyse sayılması güç olacak ölçüde çokluk ve çeşitlilik gösteren tüm akademik alanlar ya da disiplinleri buluyoruz.

Bu çok kısa ve öz saptamadan sonra, bir Bilim ve Bilimler ayırımını yapmak yanlış olmayacaktır. Birer akademik disiplin olmaları yönünden toplu biçimde bir “bilim ya da bilim etkinliği kümesi” oluşturan bütün bu alanlara, içerikleri / konuları / sorunları, bunun yanında amaçları ile yöntemleri açısından, demek oluyor ki Akademik Yöntembilgisinin ışığında bakıldığında, onların çok sayıda küme (ve altküme) ya da bilimi oluşturmaları da doğal olmaktadır. Bunun Etik bağlamında gündeme gelecek anlamı, ele alınacak iki ya da daha çok sayıdaki akademik alanın / altkümenin arasındaki benzerliklerin çok ve ileri olması ölçüsünde, bunlarla ilgili ahlaki değer sorunlarının birbirine yerine göre oldukça yakınlık

göstereceği; böyle bir karşılaştırmada ayrılıkların önde gelmesi durumunda ise ilgili ahlaki değer sorunlarının da birbirinden yerine göre çok ayrı olabilecekleridir. Örneğin bir yanda tıp ile veteriner hekimliği; bunun yanında tıp ile fiziği; öte yandan da ayrılıkları giderek artan akademik alanlar olarak tarih ile kimyayı ya da felsefe ile elektrik ya da makine mühendisliğini birlikte ele aldığımızda, bu durum açıkça görülmektedir.

Yöntembilgisi Açısından Doğruluğu Çok Kuşkulu Bir Terim: “Bilimsel Etik”

Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. değişik ortamlarda dilimizde belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim var: “bilimsel etik”. Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan etik’in bir alt dalı olarak Bilim Etik’ini anlatmak istedikleri açık olmalı. Ancak burada önemli olan nokta konunun salt dilbilgisel ya da anlambilgisel yönü değildir. Terimin, İngilizcedeki “scientific ethics”in Türkçeye doğrudan çevirisi olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Bu terimin bir süre önce İngilizcede ortaya atılışında da, o dilde kabaca iki yüzyıldır geçerli olan “medical ethics” teriminin örnek alındığını düşünebiliriz. Bu ikincisinin Türkçedeki doğrudan karşılığı olan “tıbbi etik”in dilimizde bulunuşu ise, “bilimsel etik”in benimseniyor olmasını kolaylaştırdığını düşünebiliriz.

Burada gündeme getirdiğim bu konunun temelinde yatan sorun da, Türkçeyi ve İngilizceyi, genelde de ola ki başka dilleri ilgilendiren salt bir dilbilgisi sorunu değil, felsefi ve akademik düzeydeki bir yöntembilgisi ve anlambilgisi sorunudur. “Tıbbi Etik”, “Tıp Etik’i”nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak “Bilimsel Etik”, “Bilim Etiki”nin karşılığı olmasının yanında, ortaya atılışında ve kullanılmasında gerçekte ileri sürülmesi bile Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savı da belirtmektedir; buna göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla nesnel) bir nitelik taşıdığı anlamı söz konusu olmaktadır. İlkece ussalcı olmaları beklenecek birtakım felsefecilerle konuyla ilgilenen ve yine bu eğilimdeki akademisyenlerin görüşleri açısından geçerli olabilecek böyle bir sav, örneğin yazarımızın felsefi yaklaşımına göre yöntembilgisel olarak içinde ciddi biçimde bir yanlışlık taşımaktadır.

Sonuç olarak, en azından, felsefi ve genel akademik düzeyde tartışmalı bir temel noktayı da gündeme getiren iki anlamlı “bilimsel etik” teriminin, “bilim etiki”nin bir karşılığı olarak onun yerine kullanılmasının doğru olmadığı bilinmelidir.

Etik'in Bilimler İçindeki Farklılaşmış Uzantıları Olarak Uğraş Etikleri

Felsefe çevrelerinde genel olarak "uygulamalı etik" olarak bilinen uğraş etikleri (ya da akademik eğitimleri olan alanların etikleri) konusu, buradaki bağlamımızda kuşkusuz çok önemlidir. Çünkü bu nokta, yukarıda açıklığa kavuşturmaya çalıştığım "bilim" teriminin tüm anlamları için geçerlidir. Yine burada, temel bilimler de içinde olmak üzere tüm akademik alanlar, onların eğitimlerini alanlarca "uğraş" olarak (üniversitelerin dışında ve içinde) uygulanmalarının, gerçekleştirilme biçimlerinin yanında, üniversitelerdeki ve bilimsel araştırma kurumlarındaki konumları ile birlikte düşünülmektedir. Buna göre, bir yanda fizik, canlılık bilimleri, toplum bilimleri; öte yanda tıp, öteki sağlık alanları, tarım, mühendislikler gibi ve gerekli, olmazsa olmaz koşulları temel bilim olan uygulamalı bilimler; üçüncü olarak da, eğitim bilimleri, iktisat, tarih, hukuk, felsefe, matematik gibi üniversitelerde birer yerleri bulunan tüm alanların etik açısından sorgulanmaları, böyle genişletilmiş bir anlamdaki "uğraş etikleri"nin kapsamına girmektedir.

Bu bölümün başlığında açıklığa kavuşturulması gereken bir terim ya da anlatım daha bulunmaktadır: "farklılaşmış uzantı". Bizim buradaki bağlamımızda çok önemli olan bu terimin kaynağını, canlılık bilimlerindeki "rahimiçi gelişme"nin çoğalma gibi en temel özelliklerinden olan "farklılaşma" süreci oluşturmaktadır: iki hücrenin birleşmesinden oluşmuş "döllenmiş yumurta"dan gelişen, ancak zaman içinde ondan gittikçe daha ileri bir biçimde ayrılıklar gösteren hücreler ve onların (başka yapısal öğelerle birlikte) oluşturdukları dokular. Örneğin sinir ya da kas hücrelerinde olduğu gibi bu ayrılaşma ya da farklılaşma öylesine ileri bir düzeyde olabilir ki, bu yapıların, gelişmenin ilk aşamalarındaki hücrelerle artık çok az benzerliği kalır.

İşte buradan yola çıkılarak yapılabilecek bir benzetimle şöyle düşünebiliriz: Yüksek eğitime dayanan herhangi bir uğraşın her yönünün ahlaki değer sorunlarının incelendiği ona özgü bir uğraş etiği, felsefenin bir dalı olarak günlük yaşamdaki ahlaki değer sorunlarının ele alındığı genel ve pek "farklılaşmamış" etiğin, bu uğraş içindeki özel ve az ya da çok değişmiş bir uzantısı olarak görülebilir. Burada "farklılaşmayı" ve onun niceliğini, "ölçüsünü" belirleyen, söz konusu uğraşın daha yukarıda felsefenin bir alt dalı olarak etik bağlamında sözünü ettiğimiz "tekniklik" derecesi olacaktır. Bu noktayı usumuzda daha ileri bir açıklığa kavuşturmak için yukarıdakilere ek olarak daha başka örnekler vermek gerekirse, günlük yaşamın (bireysel, siyasal vb.) ahlaki sorunları ve bunların çözümleriyle, örneğin çekirdek fiziği, canlılık bilimlerinde kalıtım araştırmaları, insanbilim ("antropoloji") araştırmalarının ya da psikiyatrinin, sinir cerrahisinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarını / konularını karşılaştıralım. Özellikle bu ikincileri açıklıkla kavrayabilmemiz için, önce onların ortaya

çıktıkları bağlamları, daha açık anlatımıyla ilgili “teknik” alanları ve uygulamaları, onun yöntembilgisel özelliklerini, onların yürütülmesi sırasındaki uygulamaları ve insanlararası ilişki durumlarını yakından tanımak gerekecektir. Bu çok temel “felsefi” noktanın ahlaki değerler felsefesinde dikkate alınmaması ya da boşlanmasından dolayıdır ki, kendileri “farklılaşmamış” felsefeciler, “uygulamalı” etik konusunda ilgili uğraşların kişilerinden, özellikle tıp etiği konularında hekimlerden zaman zaman ileri olabilen tepkilerle karşılaşmışlardır. Çünkü en başta geleneksel felsefenin, etikle ilgili olarak olup bitenleri somut bağlamlarından neredeyse koparan, çok geniş kapsamlı “ahlak ilkeleri”, uğraş etiklerinin somut durumlara yönelik ve kendilerine özgü sorun kümelerinin kavramsal çözümleme yoluyla anlaşılmasında yerine göre çok eksik kalmaktadır.

Bu bölümün kapsamı içinde son olarak, yazının ilk bölümünde ele aldığımız, “etik” ve “ahlak” terimlerinin arasındaki anlam ayrılığının, “uygulamalı etikler” olan uğraş etiklerinde bir bakıma ortadan kalktığından söz edebiliriz. Buna göre, örneğin “bilim ahlakı” ile “bilim etiği”, “tıp etiği” ile “tıp ahlakı”, ya da “araştırma etiği / ahlakı” arasında, genel olarak “etik”le “ahlak” arasında söz konusu olduğu ölçüde belirgin bir ayrılığın bulunduğu pek söylenemez. Uğraş ahlakı / uğraş etikleri konusunun, daha doğrusu konularının örnekleriyle birlikte ve daha yakından irdelenmesi, bu noktanın belki dolaylı biçimde de olsa daha bir açıklığa kavuşmasını sağlayacaktır diye düşünebiliriz. Buna göre ve yeniden vurgulamak gerekirse, etik bağlamında uğraşların/akademik etkinliklerin yöntembilgisel özellikleri, ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarında ilkece belirleyici olmaktadır.

Bilim Etik’inin “Olağan” Sorun Kümeleri

“Bilim etik”i terimiyle, bağlamına göre daha yukarda “bilim” terimine yüklenmiş olduğunu söylediğimiz değişik kapsamdaki üç anlamdan hangisini gündeme getireceksek, kuşkusuz o kapsamdaki etkinliklerin ahlaki değer sorunlarının tartışıldığı bir alanı anlatmak istiyoruz demektir. Buna göre burada sırasıyla, temel bilimlerin, uygulamalı alanların / bilimlerin, en geniş kapsamda ise tüm akademik alanların / “disiplinlerin” bu tür değer sorunlarının ele alınması söz konusu olacaktır. Yeniden üzerinde durmak gerekirse, kuşkusuz bu sonuncusundaki alanlar arasında birtakım ortak noktaların yanında yerine göre çok ayrı sorunlar ortaya çıkabilecektir; örneğin fizik, toplumbilim, insanbilim, eğitim, hukuk, tarih gibi yöntembilgisel yönden birbirinden yerine göre öylesine uzak alanları düşünelim. Bilimle ilgili olarak yine bu en geniş kapsamlı kümeyi ele aldığımızda, daha çok araştırma etkinliğine yönelik olacak bir “bilim etiki”ni de içine alacak biçimde, geniş kapsamlı bir “akademik etik”ten (ya da onun yaklaşık bir karşılığı olarak

“akademisyenliğin etiki”nden) söz edilebilir; daha yukardaki çözümlerimize uygun olarak.

Bilim etkinliğinde “olağan” ahlaki değer sorunlarında ilkece, tüm dünyada belki sık sık gündeme getirilen, çok ciddi bir konu olarak üzerinde sıkça durulan ve yerine göre hukuk yaptırımlarının da söz konusu olduğu sorunlar bulunmaktadır. Burada bunları gerek nicelik gerekse nitelik açısından ayrıntılı bir biçimde ele almak, bu yazının kavramsal çerçevesi düşünüldüğünde olanaklı olmayacaktır. Bunun yerine, bu konuda bir anımsatma yapmak açısından ilgili sorunları / sorun kümelerini kısaca ve derli toplu bir biçimde ortaya koymak yeterli olabilir. Bu amaçla yazarımız burada, üç yıl önce Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından bu konuda yapılmış bir yayına başvurmayı düşünmektedir.

“Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları” başlığını taşıyan bu yayınlı ilgili olarak yazarımızın eleştirel bir değerlendirmesi de olmuştur (bkz. Kaynakça). Ancak her durumda, bu yayının belli başlı konu başlıklarına burada bir göz atmak, bizim bu bağlamdaki amacımız açısından uygun ve işlevsel olmaya yetecektir.

Söz konusu yayında Giriş bölümünden sonra ilk olarak Bilimsel Araştırmanın Doğası konusu ele alınmakta ve bu konuyla Bilim İnsanlarının ve Bilim Kurumlarının Görev Sorumlulukları arasındaki bağ gündeme getirilmektedir. Daha sonra Bilimsel Araştırmalarda Yapılması Gerekenler bağlamında Varsayım ve Tasarım; Proje, Protokol ve Metodoloji; Verilerin Analizi ile Yayına Dönüştürme ve bu aşamada Yazarların Sıralanması, Kaynak Gösterme gibi konuyla ilgili belli başlı noktalar ele alınmaktadır. Bu yayının Bilimsel Araştırmalarda Kusurlu Davranışın Tanımı ve Nedenleri başlıklı üçüncü bölümünde Bilimde Etik Dışı Davranış başlığı altında, “Disiplinsiz (Dikkatsiz veya Özensiz) Araştırma”; “Yinelenen Yayın”; “Sahtecilik, Saptırmaca ya da Aldatmaca”; “Uydurmacılık”; “Aşırmacılık” konularına, daha sonra da kısaca bunların nedenlerine yer verilmektedir.

Bir sonraki ve “Bilim İnsanı, Etik ve Toplum” başlığını taşıyan dördüncü bölümün içeriğini oluşturan konular, görüleceği gibi burada bizim bir sonraki bölümde ele alacağımız ve yazının başlığında da yer alan, bilimin “derin etik”indeki sorunlarla yerine göre önemli benzerlikler taşımaktadır: “diğer meslektaşlarının çalışmalarına olumsuz etkilerde bulunmak”; “araştırma grubu çalışanlarına ve meslektaşlarına karşı olumsuz davranışlar”; “bilimsel araştırmalara verilen parasal desteği uygunsuz biçimde kullanmak”... Kitaptaki beşinci bölüm “Akademik Etkinlikler ve Etik” başlığını taşımaktadır ve “Akademik Yükseltme ve Ödüllendirilmede Etik ve Sorunlar”ı; “Eğitimde Sorunlar ve Kopyacılık”ı; “Mali Desteğe İlişkin Etik Sorunlar”ı kapsamaktadır. Bunları izleyen altıncı bölüm, “Bilim İnsanı Olarak Hekim ve Etik’e, bu konunun belli başlı yönlerine ayrılmıştır. Yayınlının yedinci bölümünde “Bilimde Etik Dışı Davranış Karşısında Neler Yapılabilir-

li?” sorusuna yanıt / yanıtlar aranmakta; sekizinci ve son bölüm olan “Bilim Etiğinde Temel İlkeler”de ise, “Gerçeğe Uygunluk”, “Sorumluluk ve Haklar”, “Kaynak Gösterme ve Alıntılar” gibi, bilimsel araştırmalardaki temel yöntembilgisel ve etik noktalar üzerinde durulmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak bütün bu ve benzeri noktalara bir başka açıdan baktığımızda, bir sonraki bölümde gündeme getirileceklerle karşılaştırılınca bu sayılan konuların hukuk alanını da çok ilgilendirdiği ve daha büyük olasılıkla yasal sorunlar doğurabilecekleri görülecektir.

Bilim İnsanın / Akademisyenliğin “Derin” Etik’i ve Sorun Kümeleri

Bu bölümde gündeme getirilebilecek sorunlar ya da sorun kümeleri de, bilim, üniversiteler, yüksek eğitim vb. bağlamlarında ortaya çıkmakta, ancak yazarımızın gözlemediği ölçüde denebilir ki, genel bir anlamda bilim ve etik bağlamında pek tartışılmamaktadır. Bunları “derin” olarak nitelendirmemizin nedeni de bir bakıma bu duruma bağlıdır; çünkü bu sorunlar, bilinmekle ya da tanınmakla birlikte, bilim insanlarının olağan diyebileceğimiz sınırlar içindeki etik ya da ahlaki değer tartışmalarında genelde bir sorgulama konusu oluşturmamaktadırlar. Öte yandan yine bu sorunlar, yerine göre ciddi yasal konular oluşturmalarına karşın, bilim etiğinin olağan sorun kümelerindekilerin tersine, ilkece bu alanın bir uzantısı olarak hukuk sorunu / yasal sorun kümeleri olarak görülmüş değerlerdir; yukarda değindiğimiz gibi. Aşağıdaki örnekleri bir gözden geçirmek, bu söylenenlerin daha açık anlaşılmasını sağlayacak olmalıdır.

Toplu olarak “Bilim’in Derin Etik’i” olarak adlandırılabilir olan bu alanın kapsamında bir araya getirebileceğimiz ahlaki değer sorunları neler olabilir? Bir başka anlatımla, burada ne gibi sorun kümeleri söz konusu olacaktır? Bunların arasında önem sıralaması ne olabilir? Bilimin olağan olarak nitelendirdiğimiz sorun kümeleriyle karşılaştırıldığında böyle bir kümelendirmeyi yapmanın daha güç olabileceğini düşünüyorum, bu ikisinin sorun kümeleri arasında benzerlikler ya da kesişme noktaları bulunsa da. Ancak her durumda, ikincilerin akademik olarak genelde açık bir biçimde tanımlanmamış olmaları, yazarımızın açısından bunların az çok tüketici ve doyurucu biçimde saptanıp bir araya getirilmelerini ve kümelendirilmelerini en azından şimdilik olanaklı kılmamaktadır.

Akademisyenliğin “derin” etiği konusunda, kendi açımdan şu aşamada kabaca aşağıdaki gibi bir bölümlendirme yapabilirim. Belirtilen sorun kümelerini burada ancak kısaca gündeme getirip tanıtabilir; onların geniş ya da ayrıntılı olarak örnekleriyle birlikte ortaya konmalarını ise, özellikle konuya ilgi duyacak duyarlı bilimcilerin katkılarıyla, daha kapsamlı çalışmalara bırakabiliriz. Bu bağlamda verilenlere, hiç de az olmayan sayıda benzeri başka ahlaki değer sorunlarının eklenebileceği de düşünmek bir abartma olmasa gerektir.

(1) Bilimsel Araştırmalar ve Üniversitelerin İşlevleriyle İşleyişlerine Yönelik Etik Sorun Kümeleri

(a) *Araştırmacılar Etik Açısından Denetlenirken Yayın Yöneticileri ile Hakemlerin Bu Yönden Belki Hiç Sorgulanmamaları.* Burada, yayın yöneticileri ile hakemlerin etik yönünden hiç açık vermeyecekleri, “hatasız ve kusursuz” oldukları biçiminde bir önkani bulunuyor gibidir. Oysa bu konuda genelde önyargılar; uluslararası alanda milliyetçilik, ayrımcılık; yerine göre belki “çekememezlik”; ya da kendini aşan durumlarda bunu kabullenememek gibi “insani” birtakım tutumlar pek de seyrek olmayarak gündemde olmaktadır kanısındayım. Bilimsel dergi yöneticilerinin başarılarını kanıtlamış bilimcilerden seçildiğini gündeme getirmek, kanımca burada pek yeterli olmayacaktır. Başarı, ilgili alanda her türlü tutum ve davranışın etik olacağına bir güvencesi midir? Yazarınıza göre, bilimsel yayınların yöneticileri ve değerlendiricileri zaman zaman bu konudaki işlevleriyle okuyuculuk konumlarını birbirine karıştırmaktadırlar. İkinci durumda onlar, kuşkusuz yine gerekçelerini verebilmek koşuluyla, istedikleri eleştirileri dile getirebilirler; ancak birincisinde, özellikle toplum bilimleri, iktisat, tarih, felsefe gibi, “öznel” diyebileceğimiz yoruma açık alanlarda, yalnızca genel geçer ölçütlerin ışığında değerlendirmelerini yapabilirler. Kanımca son çözümlemede buradaki durum, elinde yetki olan kişinin bu yetkiyi yerine göre sonuna dek kullanma, kendisinin denetlenmesine ise direnç gösterme eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.

(b) *Üniversitelerde Bilim, Eğitim ve Uygulamaya Karşı mı? Akademik alanların evriminde, evrendeki, doğadaki ve insanla ilgili olguları anlama ve açıklama çabalarının yürütüldüğü fizik, canlılık bilimleri, ruhbilim vb. temel bilimlerin belki hep ayrı bir yeri olmuştur. Kanımca onlar, genelde de bunu hak etmişlerdir, “teknolojinin” büyük ağırlık taşıdığı bugünkü konumlarında onlara haksızlık ediliyorsa da. Bu alanlar ayrıca, bilimsel anlayış, yaklaşım, yöntem vb. açılarından, yukarda gördüğümüz gibi başta uygulamalı bilimler olmak üzere öteki akademik alanların yürütülmesi sırasında kanımca kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak buradan yola çıkarak, günümüzde yüksek öğretim kurumlarında bilimsel etkinliklerin zaman zaman neredeyse bunlardaki eğitim ve uygulama etkinliklerinin pahasına yürütülüyor olduğunu, böylece bu üç işlev arasında büyük dengesizlik yaratıldığını görmezlikten gelemeyiz. Bunu örneğin (ve belki en başta) tıp fakültelerinde gözlüyoruz; bu kurumlarda, bilimsel araştırma anlamında bilim, zaman zaman hastaların tedavi ve bakımlarının önüne geçebilmektedir. Gerçekte, akademik-bilimsel ve toplumsal açıdan üniversitelerin üç temel işlevi arasında bir aşama sırası (“hiyerarşi”) bulunmamakta ve bunlar birbirlerini bütünlemektedirler. Kanımca bu sorunun temelinde büyük ölçüde, zamanımızda zorlanan “kişisellik”, bireyin bir an önce başarılı olma ve yükselme eğilimi, yatmaktadır.*

(c) *Üniversitelerin Toplumu Aydınlatma İşlevi*. Üniversitelerde ve her türlü bilim kurumunda başta bilgi olmak üzere üretilen (görüş, değer, yaklaşım, yöntem, teknik vb.) ne varsa, (tıp, veteriner hekimlik, tarım vb. alanlarındaki) doğrudan uygulamalı hizmetin dışında da toplumla paylaşılmalıdır diyebiliriz. Bu, çok temel bir sorumluluk, dolayısıyla bir bilim etiği konusudur. Ancak burada, akademik üretimin kuram, bilgi, görüş, değer vb. ürünlerini topluma aktarırken kullanılacak dilden bilgilerdeki olasılık konusuna; bilgilerin doğrulanıp yanlışlanabilirliğinden görüş ve değerlerdeki öznelliğe; akademik yaklaşım ve yorumların tanıtılmasına; kuşkusuz bunların hepsi gibi yine çok önemli olarak da, “şarlatanlığa” dek uzanan etikdışı tutumların sergilenmesine ve buradaki ölçütlere dek çok geniş bir konular yelpazesini düşünmeliyiz.

(d) *Bilimlerde Uzmanlık Alanları, Kapsamları, Sınırları ve “Kendini Bilmezlik”*. Kuşkusuz bu bağlamda “uzmanlık alanı” terimine açıklık getirmemiz gerekiyor. Burada bir yanda, örneğin kimyada / biyokimyada tek bir molekül, evrim biyolojisinde tek bir tür ya da tıpta tek bir hastalık üzerinde çalışmak gibi çok sınırlı bir konuya odaklanmak söz konusu olabilir; öteki uçta da, anabilim / bilim dallarının “diplomalı” ve “olağan” diyebileceğimiz, kapsamlı etkinlikleri gündeme gelecektir. Bu çok geniş akademik / uğraşsal bilgi ve beceri yelpazesi içinde bizi burada en çok ilgilendirecek olanlar, doktora / uzmanlık / yüksek lisans eğitimi ile çizilen sınırlar içinde düşünmemiz gereken bu ikincilerdir; çünkü bu alanlarda “yetki” sahibi olanlar arasında, değil kendi “uzmanlık” konularını, kimya, biyoloji, tıp gibi uzmanlıklarının bağlı bulunduğu çok daha kapsamlı akademik uğraş alanlarını, yetiştirme ve bilgi sınırlarını yerine göre çok aşarak etkinliklerde bulunanlar vardır. Öte yandan, konuya tam karşıtı olan kutuptan bakarsak diyebiliriz ki, “Herkes, bu arada her akademisyen / bilimci / uğraş sahibi, her konuyla ilgilenip onlarla ilgili olarak konuşmak ve yazmak konusunda özgürdür.” Burada temel sorun, “diplomasız, dolayısıyla teknik-akademik bir anlamda deneyimsiz, birikimsiz bilimcinin” bu işi nasıl, hangi sınırların içinde yapabileceğidir. Bir fizikçinin tarih konusunda, bir canlıbilimcinin arkeolojide, bir mühendisin / matematikçinin sağlık hizmetleri bağlamında görüş üretmesi olanağı vardır; yeter ki onlar, bu etkinlikleri sırasında bilgi ve beceri sınırlarını göz önünde tutsunlar, o alanların yöntem vb. teknik özelliklerini yapabildikleri ölçüde gözden uzak tutmasınlar. Oysa, örneğin bu bağlamımızda örnek olarak en çok üzerinde durulabilecek bir alan olarak tarihte, onun konu birimlerinin ne olduğunu ve bunların örneğin temel bilimlerininkilerle ayrımını, bu arada tarihsel bilginin nasıl üretildiğini vb. bilmeden, ya da bu konularda temelden yanlış yaklaşımlarla, kendi alanlarındaki başarılarına güvenerek çok rahat konuşanları, yazarları görüyoruz. (Kuşkusuz ayrıca bir “diploma” bir kişinin kendi alanındaki başarılarının da bir güvence-

si olmadığı gibi, bu başarılı olma durumu alanın tüm kapsamı için de geçerli değildir.)

(e) *Felsefenin Özelinde “Başarı”, “Başarısızlık” ve “Kendini (Biraz) Bilme”*. Yukarda işlediğimiz son konu üzerinde şimdiki bağlamımızda ayrıca durmamız yerinde olacaktır. İçinde sürekli olarak, aralarında anlayış, yaklaşım, ilgi alanları ve yöntem konularında yerine göre öylesine büyük ayrılıkların söz konusu olduğu okul ve akımları barındıragelmiş olan felsefede, başarı ve başarısızlık ölçütlerinin bulunduğunu söylemek neredeyse olanaksız gibidir. Felsefe etkinliği, bunun ölçüt koymanın şu ya da bu ölçüde gerçekleştirilebildiği fizik, canlılık bilimleri, psikoloji gibi temel bilimlerle bunların olmazsa olmaz koşul olduğu sağlık bilimleri, mühendislikler gibi uygulamalı bilimlerle karşılaştırıldığında, bunun özellikle böyle olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Yöntembilgisel açıdan alanlarında “doğal” olarak bulunduğunu söyleyebileceğimiz bu görecelik durumundan dolayı felsefecilerin, bir ölçüde de olsa kendi sınırlarını bilip ona göre bir tutum içinde olabildiklerini görüyoruz. Ancak yine de, çok değişik okullara bağlı felsefeciler arasında, pek anlamadıkları / bilmedikleri konularda da “görüş ileri sürme” çabası içinde olanların sayısının az olduğu kanımca söylenemez; burada, “felsefede her konuda düşünce üretilebilir” gibi, belki çoğu zaman açık olarak ortaya konmayan bir varsayı ya da yöntembilgisel bir önkabulün bulunduğunu belirtebiliriz sanırım.

(f) *Akademik Yaşamda Gençlerden ve “Rakiplerden” Nasıl Yararlanılmaz?* Burada birlikte sorulmuş iki sorudan birincisinin yanıtında kuşkusuz birden çok öge bulunabilir: bir bilimcinin genel olarak ya da ilkece gençlere ve onlarla ilişkiye bakışı; yetkeyi (“otorite”)yi çok benimsemiş bulunması; yeni gelişmeleri izlemiyor oluşu; paylaşma duygusunun ve öğretme/egitimte yetisinin bulunmaması ya da gelişmemiş olması; yıllar geçtikçe kendisini daha çok “yaşlı” olarak görmesi... Öte yandan, genç ya da daha ileri yaşta, ya da “yaşlı” olan bilimcinin “rakipleri” kimlerdir? En başta kendi alanından, yerine göre yakın alanlardan, belki özellikle de kendi yaşlarına yakın yaşta başka bilimciler; özdeş ya da olmak istediği konumdaki kişiler (akademik yönetici, bilimsel tasarıların yürütücüsü, yayın yönetmeni...); üniversitelerin dışındaki kurumlarda özellikle kendi bulunabileceği konumlarda çalışanlar vb. Bu ikili konu hemen aşağıda bir başka yönden de ele alınacağından, onun üzerinde burada ayrıntılı olarak durmayabiliriz. Buradaki bağlamımızda tek başlık altında birlikte sunulan iki nokta, konunun başkalarına hak-sızlık yönü bir yana, belki yerine göre büyük olabilecek “entellektüel enerji” yitimi ve bunun ilgili alana topluma yönelik sonuçları açısından da değerlendirilebilir. Bunun yanında burada kuşkusuz çok önemli olan bir nokta da, buna neden olan kişilerin kendilerinin gençlerden ve “rakiplerinden” yararlanamama olanağını elde edememiş / kaçırmış olmalarıdır.

(2) Üniversitelerde Eğitimle İlgili Etik Sorunlar

(a) *Akademik Yaşamda Gençler ve “Rakipler” Küçük Görülürse.* Deneyim ve birikim, kuşkusuz yaşamın her yönünde olduğu gibi akademik-bilimsel araştırma, eğitim ve uygulamada da çok geçerli olan bir etmendir. Düşünüleceği gibi burada önemli olan, gözlenenler, algılananlar, öğrenilenler belki en geniş anlamda yaşananlardan çıkarılacak sonuçların niteliği ve yapılacaklara olumlu yansımalarıdır. Ancak yine burada, deneyim ve birikimin sınırsız olmadığını, kesin olarak ya da her zaman da yaşa bağlı bulunmadığını gözden uzak tutamayız. Ayrıca, gözlemlerden sonuç çıkarmanın da bir yetenek, ayrıca çağına göre bir yetiştirme sorunu olduğunu söyleyemez miyiz? Bu açıdan düşünüldüğünde, kuşaklar ve kişilerle ilgili önyargılarını yenen bir bilimcinin, akademik ve uğraş çevresindeki gençlerden ve “rakiplerden” öğreneceği yerine göre çok şeyin bulunduğunu düşünebiliriz. Bu bakımdan, en yakın çevresiyle kendisi arasına uzaklık koyan bilimcilerin, ulaşmak için pek bir çaba harcamalarına gerek kalmadan çok değerli öğrenme ve bilgilenme fırsatlarını kaçırmakta oldukları, genelde bunun ayırında da olamayacakları açık olmalıdır.

(b) *Üniversite Eğitiminde Doğal Olan Yöntembilgisel Zorluklar, Yaratılan Yapay Güçlükler.* En başta “lisans” düzeyindeki sınavlara, bunun yanında özellikle bitiriş sonrası eğitimde okunacak kitap, yazı vb. yayınlara, ayrıca her düzeydeki ödevle yönelik olarak dile getirilebilecek değişik eleştiriler bulunabilir. Ben burada çok kısa olarak değineceklerimi belki, “eğitim görenlere aşırı yük” gibi yaklaşık bir başlıkla bir araya getirebilirim. Kuşkusuz burada, akademik alanlar arasındaki yöntembilgisel ayrımlar önemli olacaktır; bu bakımdan, örneğin bir yanda çekirdek fiziği, fizikokimya ya da matematiğin yüksek bir dalı ile, öte yanda toplumsal ruhbilim, tıp toplumbilimi ya da biyoetik arasında, okutulacakların niceliği açısından ayrılık olabileceğini düşünebiliriz. Genelde ise, öğrenciye verilecek aşırı yük onu ezberciliğe yöneltmeyecek midir? Bunun yanında, genellikle belirtildiği gibi, okuyup öğrenmek ölçüsünde kaynaklara ulaşmasını öğrenmek de çok önemli değil midir? Bir de, yazarınızın dayanaklarını bir türlü kestiremediği, çoktan seçmeli (ve başka?) sınavlarda “yanlış yanıtın bir doğru yanıtı götürmesi” uygulaması var ki bunun neredeyse insan haklarına aykırı olduğunu bile düşünebiliriz.

(3) Akademisyenliğin Olmazsa Olmaz bir Koşulu: Laiklik

(a) *Temel Bilimlerde.* Evrenin oluşumunun inanç dizgelerine bağlı olarak açıklanmasının, kimyanın yerine neredeyse simyanın geri gelmesinin, evrim biyolojisinin yanında “yaratılış” inancının öne çıkmaya başlamasının, bireysel ve toplumsal yaşamda kestirimin yerinin falcılıkla doldurulmaya çalışılmasının yaşandığı günümüz dünyasında, temel bilimlerin dünyayı anlama, açıklama işlevinde laiklik ilkesi çok açık olarak yaşamsal bir önem taşımaktadır.

(b) *Uygulamalı Bilimsel Alanlarda, Örneğin Tıpta.* Burada sık olarak vurgulamaya çalıştığımız gibi tıp, genelde sağlık uğraşları, tüm mühendislik dalları vb. uygulamalı bilimler/alanlar için temel bilimlerin varlığı, gerekli, kaçınılmaz, olmazsa olmaz koşul oluşturmaktadır. Buna göre uygulamalı alanlarda bir yandan açıklama düzeyindeki bilimsel etkinliklerde, demek oluyor ki kuramsal yaklaşımların ışığında gerçekleştirilen yasa düzeyi genellemelerde, öte yandan bunlara dayanan uygulamalarda, laiklik ilkesinin içselleştirildiği bir düşünce biçimi kaçınılmazdır, çağdaş bilimsel düzeyden ödün verilmeyecektir. Örneğin, “alternatif”, daha yakın zamandaki nitelendirilmesiyle “tamamlayıcı” denen sözde “tıp”, temel bilimlerdekilere koşut olduğunu söyleyebileceğimiz gelişmelerle bugün hayli yol almış görülüyor. Kanımca bu konudaki en dengeli yaklaşım şu olmalıdır: bir yandan, çağdaş bilimsel tıbbın dışındaki sağlık uygulamaları ya da etkinlikleri içinde neyin bilim karşıtlığının, yerine göre ise düşmanlığının ürünü olduğunu bilimsel yöntemlerle saptamak ve bunları dışlamak; öte yandan, örneğin halk tıbbının bitkisel kökenli “ilaçları” gibi, özellikle kuram ve açıklama düzeyinde bilimin yerine geçme savlarının bulunmadığı ve bilimsel tıbbın süzgecinden geçirilecek uygulamaları gerekiyorsa benimsemek.

(c) *Genel Olarak Akademik Alanlarda.* “Bilim” teriminin “tüm akademik alanlar”ı kapsayan geniş anlamında düşündüğümüz matematik, mantık, felsefe, tarih, eğitim bilimleri vb. her türlü bilimsel etkinlikte de, dünyevi ve ussal, mantıksal olanla gerçeğe değil inanca dayalı düşünce ya da savları birbirinden kesin sınırlarla ayırmak durumundayız. Yoksa, bunlarda da yaklaşım, görüş, sav vb. her türlü düşünce ürünü, laik olmayan bilgi savlarıyla buluşacak, gerçekte olup bitenleri, “gerçekleri” kuşkusuz değil açıklamak, onlardan büyük oranda uzaklaşılacaktır.

(d) *Eğitimde.* Laiklik ilkesinin dikkate alınmamasının en olumsuz sonuçlarının bilim alanlarıyla birlikte her düzeydeki eğitimde görüldüğünü ayrıca vurgulamaya pek gerek yoktur sanırım. Ancak bu konuda şu noktanın altını çizmek durumundayız. Akademik alanlardaki çalışmaların niteliğini olumsuz yönde büyük ölçüde etkileyen laiklik karşıtı anlayış; bir yandan bu çalışmaların değerini büyük ölçüde azaltır, yerine göre onları belki sıfıra indirirken; bununla çok yakından ilişkili olarak (ve genelde de olduğu gibi) üniversitelerdeki eğitim etkinliğine de belki en büyük darbeyi indirmiş olmaktadır. Burada, sahte bilim anlayışının dayalı diyebileceğimiz etkisinin yanında, böyle bir anlayışı benimsemiş sözde bilimcilerin, eğitim yerine, öğretimden de uzak bir “ezberletim”i uygulamaları gündeme gelecektir; çünkü inanç dizgelerinin/öğretilerinin benimsetilmesinde söz konusu olan temel de budur.

(e) *Genel Olarak Öğretiler ve Bilim.* Dünyevi ya da inançsal her türlü öğreti ve “ideoloji”, her türlü akademik alanda gerçekleştirileceklere içrel olarak, bile- rek ya da bilmeden karıştırılabilir ve bu yolla varılacak sonuçlarda sapmaya ne- den olabilir. Kuşkusuz bu, bilim dışı, yerine göre bilim karşıtı bir tutumdur ve etik dışı da olacağından ona kesinlikle karşı çıkılması gerekir. Ancak gerçekte, konu- yu kuşkusuz bu ölçüde yalın bir biçimde ortaya koyamayız. “Doğa bilimleri” ola- rak da adlandırılan fizik, kimya, biyolojide bu tür içrel ya da yöntembilgisel sap- tırmalar kendilerini çabuk ortaya koyacaklardır; çünkü bunlarda, özellikle gözle- min, deneyin ve matematikselliğin söz konusu olduğu genellemeler düzeyinde her türlü yanlışlığın gösterilmesi ya da ortaya konmasının daha kolay olacağını düşü- nebiliriz. Ama örneğin, fiziğe dayanan gökbilimin kuramsal yönünde de, matema- tiğin gözlemden önce gelemeyeceğini varsayarak gözlemin dışlanmasıyla nere- deyse salt matematikle geliştirilen evren “modellerinin” ilkece geçerli olamaya- cağını; evrimsel biyolojiden de destek alabilen tarım gibi uygulamalı bir alanda da türlerde değişim (“mutasyon”) olgusunda çevresel etkenlerin başlangıçta değil (bkz. Lysenko olayı) ancak sonradan işe karşabileceğini unutmayalım. Ancak toplum bilimleri, tarih, iktisat gibi, ahlaki değerlerimizin, siyasal seçimlerimizin işe karşabildiği, hatta karışmasının bekleneceği alanlarda, araştırmalarda tarih belirtilmesi, doğrudan gözlemlere dayanan kayıtlar, matematiğin uygulanması ve benzeri nesnel diyebileceğimiz yönlerindeki değiştirmeler, kuşkusuz yine etik di- şidir.

(f) *İnançlar, Eğitim ve Bilim.* Ülkemizde (ve belki birçok başka ülkede) yanlış olarak “türban”, diye adlandırılan dolayısıyla neredeyse salt inanca da da- yansa salt bir giyim konusuymuş gibi tanıtılmaya çalışılan sorunun altında, ger- çekte, son olarak tartışılan noktanın bulunduğunu göz ardı edemeyiz. Nasıl adlan- dırırsak adlandıralım, bu türden baş giysileri kaçınılmaz olarak “ideolojiktir”, çünkü çoğu durumda “dinsel-siyasal bir üniformanın” bir parçasıdır. Genelde, genç kızların ve kadınların, bu arada üniversite öğrencilerinin ve öğretmenlerin bu giyimi benimsemeleri, yerine göre bunu onlara dayatan toplumsal-siyasal ke- simlerle olan yakın bağlantıları da göz önüne alınınca, kaçınılmaz olarak siyasal anlayışın da bir göstergesidir. Son çözümlemede bütün bunlar şu demektir: “Biz ilkece çağdaş eğitime, onunla aktarılacak bilgilerin içinde en başta inanç dizgele- rinin ilkeleri ve cinsellik anlayışıyla çatışan bölümlerine karşıyız ve bunları almak istemiyoruz.” Yukarda dile getirilen noktaların ışığında, bütün bu anlayış ve eği- limlerin, daha sonra ilgili uğraşlara yansımalarının yanında yüksek eğitim kurumla- rındaki bilimsel üretime doğrudan etkilerini burada ayrıca tartışmaya gerek gör- müyorum.

(4) Bilimde ve Akademisyenlikte Eleştirel Değerlendirme ve Özeleştirinin Yapılamaması; “Şarlatanlık” ve Eşdeğerleri

(a) *Akademik Yaşamda Genel Olarak.* Eleştirel tutumun, çağımızda gerek birey düzeyinde gerekse toplumsal açıdan belki sık olarak dile getirilen konulardan biri olduğunu söylemek sanırım bir abartı olmayacaktır. Kuşkusuz bunun için, toplumun siyasal açıdan gelişmişlik düzeyi, toplumsal-ekinçsel (-kültürel) ortam, en azından bir beklenti olarak eğitim durumu ve insan yaşamının buna benzer düşün ve değer yönleri, burada önde gelen belirleyiciler olmalı. Bu konuda çok temel bir nokta, düşünür, konuşur ve yazar ya da tartışırken, gerek kendi sav, görüş ve değerlerimizi gerekse başkalarınınkileri değişik açılardan görebilme alışkanlığımızın olmasıdır. Bütün bu etkinliklerde çok değişik konu alanları söz konusu olabilir: günlük yaşamın sorunları, siyasal konular, yaşam felsefelerimiz, sanat yapıtları, bilimsel bilgiler, felsefe tartışmaları... “Eleştirel tutum becerisinin”, bütün bu ve benzeri alanlarda ilkece pek bir değişiklik göstermeyeceğini düşünebiliriz. Bilim etkinliği ve genelde akademisyenlik söz konusu olduğunda, genel olarak eleştiri yetisinden yoksun olmak bilimde kuramsal yaklaşım ortaya koymakta, genellemelere varmada, yöntem geliştirmede, kendisinininkinden başka alanların sorunlarını kavramakta vb. kişileri başarısızlığa sürükleyen başlıca etkenler arasında olsa gerektir.

“Şarlatanlık” ve benzeri ya da ona yakın, işlev açısından eşdeğer tutumların bu bağlamda bir arada düşünülmesinin başta gelen nedeni, bu tür özellikleri bulunan kişilerin eleştirel, özellikle de özeleştiril becerilerinin ilkece gelişmemiş olmasıdır. Düşünüleceği gibi bu kişiler, belki çoğu kez, “kendilerini dışardan görebilme” yetisinden yoksundurlar. Kuşkusuz bu, söz konusu kişilerin ruhsel yönleriyle yakından ilişkilidir.

Doğa bilimleri ile toplum bilimlerinde, bu arada tarih alanında ve siyasal konularda, tıp gibi uygulamalı alanlarda vb. “şarlatanlık” konusu ya da “şarlatanca” tutum birtakım değerli akademisyenlerce değişik yönleriyle ele alınmıştır; biz bunlara ve çoklukla da onların ruhsel açıdan irdelenmesine, aşağıdaki bölümlerde felsefe alanı etik ve “şarlatanlık” açısından incelenirken değineceğiz.

“Şarlatanca” tutumun eşdeğerlerinin adlarını ise, bu tür bir yayında uygun kaçmayacağını düşünerek veremeyecek, bu bağlamda konunun da ancak varlığına dikkat çekmekle yetineceğiz.

(b) *Felsefe Alanında, Özellikle “Postmodern” Felsefede.* Felsefe yapmanın, felsefi düzeyde etkinlik göstermenin bugüne dek etik açısından sorgulanmaması gibi, bir açıdan kuşkusuz buna bağlı olarak, felsefede şarlatanlık konusu da en azından akademik düzeyde ve ciddi biçimde belki hiç gündeme getirilmemiş-

tir. İkincisi birincisinin bir uzantısı olarak düşünülmesi gereken bu iki konu, yazının bundan sonraki son üç bölümünde az çok ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Yine o bağlamda, felsefe alanında eleştirel tutuma da değinilecektir.

Çok Kısa bir Toplu Değerlendirme: Buradaki bağlamımızda yarı dizgeli (“sistemli”) diyebileceğimiz bir biçimde kümelenirilmiş sorun kümelerinden bir bölümünde ahlaki değer sorunu görünüşe göre bir bakıma daha önde gelmektedir; ilk iki büyük öbekte olduğu gibi. Onların bir bölümünde, ilgili konunun/konuların daha çok yöntembilgisel temelleri çıkış noktası olarak öncelikli olmaktadır; sonuncu öbekteki gibi. Laikliğin gündeme getirildiği üçüncüsünde ise, söz konusu her iki yönün, kümeleri oluşturmakta birbirine yakın ağırlıkları bulunuyor diye düşünebiliriz. Kuşkusuz bu ayrımlar bir bakıma yapaydır, çünkü bunlar, konularla/sorunlarla ilgili temel yönlerden her ikisinin dikkate alınması ve bunlardan birine ağırlık verilmesi ile yapılmaktadır.

Felsefe Etkinliği ve Etik Açısından Sorgulanması: Felsefe(nin) Etik’i

Felsefenin etik açısından irdelenmesi konusunun burada genel olarak bilim etiği bağlamında ayrı bir başlık altında ele alınmasının en başta gelen nedeni, görebildiğimiz ölçüde bu etkinliğin çağlar boyunca bu açıdan hiç sorgulanmamış olmasıdır. Ancak burada ayrı bir başlık olarak ele alınsa da, felsefenin etik’i konusunu bu bağlamımızda tüketici bir biçimde tartışmamıza kuşkusuz olanak bulunmamaktadır. Her durumda, buradaki tartışmamız için de işe önce konunun temel yöntembilgisi yönleriyle başlamamız kaçınılmazdır.

Bilimle ortak bir amacı bulunan bir etkinlik olarak gördüğümüz zaman 2500 yıllık bir geçmişi bulunan felsefe, daha doğrusu Akademik Felsefe, yukarıda belirttiğimiz gibi evrimi sırasında ortaya çıkmış çok değişik karşıt okulların/akımların aralarındaki ayrılıklara bağlı olmak üzere gerçekte birden çok etkinlik olarak düşünülebilir. Buna göre, akademik olmadığını söyleyebileceğimiz Doğu Felsefesi, Hint Felsefesi vb. biçimlerde adlandırılan etkinlikleri de tartışmamızın çerçevesinin dışında tuttuğumuz zaman bile, tek bir felsefe etkinliğinden söz etmek doğru olmayacaktır. Yukarıda belirtildiği gibi özneliliğin çok önde geldiği etik ya da ahlaki değerler felsefesi alanında bunun belki özellikle belirgin olduğu açıktır sanırım. Her durumda, felsefe okulları ya da “felsefeler”le onların içinde yer alan felsefecilerin etik ya da ahlaki değerler felsefesindeki yaklaşımları/görüşleri arasında çok yakın bir ilişki, bir koşutluk vardır. Tüm evrimi boyunca üzerinde pek durulduğunu söyleyemeyeceğimiz felsefenin ya da felsefe yapmanın etik açısından sorgulanması hep boşlanmışsa, bunun ciddi nedenleri olsa gerektir.

Felsefenin/felsefe yapmanın öteki insan etkinlikleri gibi etik ya da ahlaki değerler açısından sorgulanması gerektiğinden söz açmak, bu etkinliğin de bir

etik’i olmalıdır anlamına gelecektir. Kuşkusuz bu sonuncu alan, felsefenin bir altdalı olan etik’ten ayrı bir yöntembilgisel konumdur ve bir uygulamalı etik ya da (felsefe etkinliğinin kendisinin bir uğraş konumunda olup olmadığı konusunu birazdan işlemek üzere) bir uğraş etiği/ahlakı olarak düşünmeliyiz. Kanımca böyle de düşünülmelidir ve felsefecilerin etkinliklerine yönelik olarak buradan çıkaracakları önemli yöntembilgisi ve “uğraş ahlakı” sonuçları olsa gerektir.

Bu yazının özgün ve ağırlıklı noktalarından birisi olan felsefenin ya da felsefe yapmanın etiği konusu burada, daha önce dile getirilen temel noktaların ışığında ve çok öz bir biçimde ele alınırken şunu da belirtmek gerekecektir: “Felsefenin etiği” ve “felsefe yapmanın etiği” terimlerinin/anlatımlarının en azından buradaki bağlamımızda birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanılabileceğini düşünmeliyiz. Öte yandan, örneğin “Tıp Etiği”ne koşturarak oluşturulabilecek “Felsefe Etiği” terimi ise, belki, felsefe etkinliğinin bir dalı olacak “Genel Olarak Etik” anlamına da gelebileceğinden ve böylece iki anlamlılık oluşturacağından, burada gündeme getirilmemiştir.

Felsefe yapmanın etiği konusunun bilinen uğraş etikleri ile bir karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla, felsefenin, kişinin yaşamında gelir sağlayan bir uğraş (“meslek”) olup olmadığı, olup olamayacağı noktasını da, burada sınırlı bir biçimde de olsa tartışabiliriz. Yazarımızın görebildiği ölçüde bu konuda bu bağlamda şunlar söylenebilir. Geleneksel felsefe çevrelerinde bu konudaki “geleneksel saptama”, felsefenin bir uğraş olamayacağı, çünkü “filozofların”, “Büyük Felsefeciler” olarak (yazar olmalarının dışında) zaten, olağan anlamda uğraş kişisi olma düşüncesinin dışında tutulmaları gerektiği; kendilerine ancak “büyükleri” izlemek işi düşen “felsefe profesörlerinin” ve genel olarak felsefecilerin ise, felsefe aracılığı ile “para kazansalar” bile bunu ancak “öğretmen” ve genelde yazar olarak yapabildikleri, bunun da felsefenin bir uğraş olduğu anlamına gelemeyeceği biçimindedir. Son onyıllarda en başta Amerika’dan başlayarak özellikle tıp etiği / biyomedikal etik bağlamında yaşananlar, felsefenin bir uğraş konumunda olabileceğini, en azından bu konumda görülebileceğini göstermiştir; çünkü bu yolla, demek oluyor ki uygulamalı etik yoluyla, felsefeciler birer uğraş sahibi gibi (ancak “etikçi” olarak değil, kuşkusuz “ahlakiyatçı” olarak hiç değil) yaşamlarını kazanmaya başlamışlardır. Burada günümüz felsefesinde bu alanda örnek olarak gösterilebilecek öteki gelişmeleri bir yana bırakıp, her durumda bir etkinlik, akademik olması gereken bir etkinlik olarak felsefenin de etik açısından sorgulanmasının, uğraş etikleri bağlamında ve yöntembilgisel açıdan karşılaştırmalı bir biçimde gündeme getirilebileceğini düşünmeliyiz.

Bütün bu açıklamalara göre, felsefenin/felsefecilerin etiği konusunu, en uygun olarak uğraş etikleri kümesinin içinde ele alabiliriz. Böylece felsefeciler,

rettikleri/ileri sürdükleri önermelerden, görüşlerden, yargı ve değerlerden vb., en geniş anlamda düşüncelerden sorumlu tutulabilirler mi? Bu sorunun yanıtını doğrudan verme çabası içine girmeden önce, onunla dolaylı ama kanımca çok anlamlı biçimde bağlantılı olarak, yukarıda gündeme getirdiğimiz temel bir noktayı şu soruyla ortaya koyabiliriz: “Felsefeciler, kendi alanlarının da bir etiği olması gerektiği, en azından olabileceği konusunu neden neredeyse hiç gündeme getirmemişlerdir?” Bu sorunun, daha genel bir bağlamdaki yanıtı şu olabilir: Hiç kimse, hiçbir uğraşın, daha genel olarak etkinliğin kişisi, ürettikleri bağlamında etik açısından sorgulanmayı kolay kolay istemez; felsefecilerin tutumunu da bu açıdan, en azından bir ilk bakışta doğal karşılayabiliriz. Ancak, örneğin çağımızda başta tıp olmak üzere sağlık uğraşlarında yapılanların, ortaya çıkan durumların uğraş etiği (tıp uğraş ahlaki) yönünden sorgulanması toplumun da üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Felsefede ise toplumun, felsefeyle ilgili akademik çevrelerin, aydınların, felsefecilerin yaptıklarını bu yönden sorgulamak konusunda bir eğilimleri hiç olmuş mudur? Yazarımızın bildiği (ve düşünebildiği) ölçüde, “Hayır”.

Akademik etkinlikler arasında en başta, aralarında dünyayı anlamak ve açıklamak gibi ortak bir amaçları bulunan temel bilimciler gibi, felsefeciler de ilke olarak savlarının hesabını verebilmelidirler. Bir başka anlatımla onlar, ileri sürdükleri görüş, yargı, değer ve benzeri ussal ürünlerin, genel olarak ürettikleri düşüncelerin gerekçelerini ortaya koyabilmelidirler.

Öz olarak felsefenin yöntembilgisi bize, bu etkinlikte akademik yönden neyin, hangi doğrultuda nasıl yapılmasının daha doğru olacağı, daha açık olarak hangi sorunların ne gibi bir amaçla, hangi yöntem(ler)le çözüleceği konularında yol gösterici olacak, kanımca genel, ancak sağlam bir kavramsal çerçeveye çizecektir. Bu bağlamda bizim için en önemlisi, bu çerçevenin felsefecilere aynı zamanda bir etik sorumluluk yüklediğidir.

O zaman, felsefenin ya da felsefe yapmanın etiğinden neyi anlayabileceğimiz kanımca açık olacaktır sanırım. Karşısındaki okulu ya da akımı eleştirmenin dışında ve yeniden belirtmek gerekirse felsefecilerin etkinliğin evrimi boyunca şimdiye dek onun genel, yöntembilgisel, ya da “felsefi” diyebileceğimiz bir değerlendirmesini yaptıkları pek söylenemez. Onlar genelde, en başta kendi felsefe okullarını, “dış dünyaya karşı genelde eleştirisiz bir biçimde korumuşlardır” denebilir. Böyle bir tutumun sonucu olarak onlardan, kendi etkinliklerini etik açısından ya da ahlaki yönden eleştirel bir değerlendirmeden geçirmeleri kuşkusuz pek beklenemezdi. Gerçek durum da budur ve kanımca felsefeciler, karşı okulların temsilcilerinin etik alanında geliştirdikleri görüşlere karşı çıkarken de bunu ahlaki ya da etik bir kaygıyla olmaktan çok ussal, mantıksal, “felsefi” bir açıdan ya da böyle bir beklentiyle gerçekleştirmektedirler. Bizim buradaki bağlamımızda

belirtilebilecek ve kanımca asıl önemli olan nokta, ilkece bilinçaltı da olsa bunun tersine bir tutumun, felsefeciler açısından kendi okulları/akımları da için de olmak üzere etkinliğin tümünü etik yönünden eleştiriye açabileceği kaygısı olsa gerektir. Bu da özellikle, insan, us ve kişi merkezli, bilginin kaynağını ya da kökenini insan usunda bulan geleneksel ussalcı felsefeyi benimsemiş ve kendilerini felsefe etkinliği ile gereğinden çok özdeşleştirmiş olanların "işine gelmeyecektir". Çünkü bu durumda onlar, etkinliklerinin eleştirel değerlendirilmesini, yaşamlarına az ya da çok anlam veren felsefenin yanında kendi kişiliklerinin eleştirilmesi biçiminde algılayabileceklerdir; benim gözlediğim, gerçekten de öyle olmaktadır.

Felsefe etkinliğinin genel yöntembilgisel değerlendirilmesinin yanında etik açısından sorgulanmasının, felsefeciler (ve felsefe dışı çevreler) tarafından yerine getirilememiş olmasının ruhbilimsel, toplumsal vb. nedenlerini/belirleyicilerini burada bir yana bırakabiliriz. Üzerinde neredeyse hiç durulmamış olan bu konunun ele alınması, felsefe etkinliği ile kendi alanları açılarından ilgilenecek olan toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin, yerine göre ruh hekimlerinin vb. de işi olmalıdır. Ancak burada biz, insan bilimlerinin dışında ve bilimsel/akademik açıdan belki pek teknik olmayan bir saptamayla, genelde düşüldüğünün tersine felsefede, burada tartışıldığı biçimde kökten eleştirel tutumun yeterince yaygın olmadığını söyleyebilir; bu etkinlikte yerleşmiş ve eleştirel olmayan yöntemsel tutum alışkanlıklarının, bir etken olarak ayrıca bu yüzden kolay kolay aşılammakta olduğunu ekleyebiliriz.

Felsefe konusunda yöntembilgisel ve evrimsel bir yaklaşımla buraya dek yapılan çözümler yerinde ise, felsefenin önemli bir dalı olarak görülmüş Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi alanında da, birbirinden ayrı birçok yaklaşımın bulunduğu saptaması bir abartma olmayacaktır; ilk bölümde, bu konuya örnekleriyle birlikte değinmiştik.

Her durumda, felsefenin de etik açısından sorgulanmasının çok gerekli, diyebilirim ki kaçınılmaz olduğunu düşünmeli, görmeliyiz. Kuşkusuz böyle bir çaba sırasında, felsefe etkinliğinin yöntembilgisel, demek oluyor ki kavramsal düzeyde ve eleştirel -mantıksal- anlambilgisel açıdan incelenmesinin/sorgulanmasının gündeme gelmesi, etik inceleme yönünden bir araç olduğu ölçüde genelde felsefe açısından da kendi başına bir amaç olarak görülmelidir. Evrimi boyunca insanların düşünsel ve toplumsal yönleri üzerinde öylesine etkili olmuş olan felsefe etkinliğinin bu açılardan incelenmesine katkıda bulunmak yerine buna karşı çıkmak, ancak bu alanda olup bitenleri yöntembilgisel düzeyde bir tür anlayamayıp, kavrayamayışla açıklanabilir.

Bilimin Derin Etik'inde Tanımlanmamış Bir Sorun: Felsefede “Şarlatanlık”

“Felsefe yapmanın etiği” anlamına gelecek “Felsefede Etik” gibi, “Felsefede Şarlatanlık” başlığının da, felsefecilerin büyük çoğunluğu tarafından gerektiği biçimde algılanabileceğini sanmıyorum. Burada vurgulanacağı gibi bu konu, başka akademik alanlardaki şarlatanlık durumlarında genelde olduğu biçimde temelde yöntembilgisine dayanmakta; ancak bunun yanında etik ve uğraş etiği yönü de öne çıkabilen çok ciddi bir ahlaki sorun oluşturmaktadır. Çünkü “şarlatanlık”, etkinliklerden çok kişilere bağlı bir özelliktir.

Bilim etkinliğiyle, örneğin tıp gibi temel bilimlere dayanan uygulamalı bir alanla ilgili şarlatanlık, günümüzde görünüşe bakılırsa tüm dünyada giderek artan bir yaygınlık kazanmıştır. Bunun gerek yöntembilgisel gerekse etik açısından önemli bir nedeninin, temel ve uygulamalı bilimlerdeki çok büyük gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz, çünkü böylece bilim etkinliğine kavramsal olarak da yetişmek güç olmuştur. Kuşkusuz burada, değerli felsefecimiz Hüseyin Batuhan'ın *Bilim ve Şarlatanlık* başlıklı ve sanırım başka dillerde de eşine kolay kolay rastlanmayacak oylum ve nitelikteki yapıtına en azından bir değinebiliriz. Batuhan konuyu, kavramsal, kuramsal, “pratik”, ruhsal, toplumsal, tarihsel yönleriyle çok boyutlu olarak ve felsefi çözümlenin süzgecinden geçirerek incelemiştir. Ben “felsefe ve şarlatanlık” sorununu, bu yapıttan da söz açtığım değişik bağlamlarda gündeme getirmiştim. Burada şu noktayı gözden kaçırmamız gerekiyor: Öteki akademik etkinliklerde, örneğin tıpta şarlatanlıktan söz açıldığında gündeme gelecek kişilerin büyük çoğunluğu, bu alanlarda uğraş/tıp eğitimleri bulunmayan insanlardır. Bense felsefede şarlatanlığı gündeme getirirken, bundan “sorumlu olacak kişiler” olarak en başta felsefe etkinliğini yürüten, kendi alanlarında “eğitim almış” felsefecilerin kendilerini belirtmek istiyorum.

Genel olarak felsefede şarlatanlık konusu bir an için bir yana, zamanımızda, ister temel bilimler ister genelde tüm akademik alanlar anlamındaki bilim etkinliğinin felsefesinde, “şarlatanca” olduğunu söyleyebileceğimiz tutumların bulunduğunu gözleyebiliyoruz. Elimizde, çağımızın “postmodern” denen felsefe “akımıyla” ilgili olarak özellikle görülen bu tutumları olağanüstü bir kavramsal ve akademik beceriyle ve çok açık bir dille sergileyen bir yapıt var. Amerikalı bir fizikçi olan A. Sokal ile Belçikalı kuramsal fizikçi J. Bricmont tarafından kaleme alınmış olan bu yapıtta neredeyse hepsi Fransız olan, ya da Fransızca yazan bir takım “postmodern” felsefecilerin/düşünürlerin değişik alanlarla ilgili görüşleri, bilimin ve gerçekten eleştirel diyebileceğimiz bir felsefenin bilgisel ve kavramsal süzgecinden geçirilmektedir. Bu yapıtlarında iki fizikçi özetle şunu yapmaktadırlar: psikanaliz, dilbilim, bilim felsefesi, bilim sosyolojisi, siyaset felsefesi, edebiyat çözümlemesi gibi değişik alanlardan birinde ya da birden çoğunda, çağımızın

bilim kuramlarına ve bilgisine, yerleşmiş bilim felsefesinin temel ilkelerine çok ters düşen görüşler ileri süren (sözde) düşünürlerin dayanaksız savlarını ortaya koymak.

Onların bu bağlamda vurguladıkları çok temel bir nokta şudur. Söz konusu “postmodern” yazarlar, akademik-bilimsel yönden çok dayanaksız olduğu ölçüde sağduyumuzla da hiç uyuşmayacak biçimde, fizik gibi temel bilimlerin ve matematik gibi onların çok önemli dayanağı olan bir alanın başta gelen birtakım terimlerini bağlamlarından koparmaktadırlar. Bunu yaparken dayanaksız ve zayıf benzetimlerden (“analojilerden”) yararlanmakta, söz konusu terimleri, çoğunlukla toplumsal, siyasal, “ideolojik”, felsefi alanların tartışmalı konularına taşımaktadırlar; gerçekte bilimsel, kavramsal vb. dayanakları bulunmayan, ancak kendi savlarını “doğrulayan” birtakım sonuçlar çıkarıp onlara uygun genellemeler yapmaktadırlar. Öte yandan felsefede “şarlatanlık”, ya da belki en hafif anlatımıyla söz konusu yapıtın Fransızca başlığına bakarak söyleyebileceğimiz “entellektüel aldatmacalar”, çağımıza özgü olabilir mi? Felsefenin evrimini gündeme getirecek böyle bir soruyu burada ele almak bizim bu yazı bağlamındaki sınırlarımızı kuşkusuz çok aşacaktır. Yine bunun gibi ve özdeş nedenle, felsefede “şarlatanlığın” ruhbilimsel belirleyicileri konusunu ve bu belirleyicilerin bilimin genelindeki şarlatanlığın nedenleriyle karşılaştırılmasını da, buradaki bağlamımızda ele alamayacağız.

Bütün bu ileri sürülenlerden sonra, “şarlatanlık” teriminin sözlüklerdeki “biçimsel” tanımını vermesek bile, temel bilimlerde ve uygulamalı alanlarda onların eğitimini almamış “dış şarlatanların” yanında, uğraşı tam benimseyememiş eğitilmiş “iç şarlatanlardan” söz edebiliriz. Felsefede ise, “şarlatanlık” oluyorsa, yukarıda adlandırmadan değindiğimiz gibi, burada ilkece “iç şarlatanların” bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak “felsefecilik” ile “genel olarak düşünürlük” arasında sınır çizmenin güçlüğüne de dikkate alırsak, felsefe alanında “dış şarlatanların” da görülebileceğini, buna şaşmamamız gerektiğini düşünüyorum. Sorunu, “Felsefede “Şarlatanlık” neden olmaz/nasıl oluyor?” sorusunun ışığında dile getirirsek, burada öteki alanlara göre yaklaşım, ölçüt, yöntem vb. temel yönlerden ilkece ileri bir göreceliğin bulunduğunu dikkate almalıyız. Felsefede çoğunlukla yapılanların (“spekülasyonların”) bu yönlerden toplu olarak yöntembilgisel diyebileceğimiz bir “hesabının” verilememesi, gerçekte bu etkinlikte içrel olarak yaygın biçimde bulunduğu düşünülebilecek “şarlatanlığı” gizliyor olsa gerektir. Öte yandan Reichenbach, Descartes’ın “Düşünüyorum, öyleyse varım” önermesini ileri sürerken onun bir “mantık oyununa” baş vurduğunu, kendisinin de savını doğruluğuna inandığını ve bu konuda kuşkusuz onun okuyucularını kandırmak gibi bir niyetinin bulunmadığını belirtmektedir. Felsefenin evriminde, bu türden ve “şarlatanlığın” söz konusu olmadığı mantık ya da düşünce oyunlarına çok

yaygın olarak baş vurulduğunu düşünebiliriz. Ama kuşkusuz bunlar, bizim açımızdan, en azından birincil olarak birer etik sorun doğurmamaktadırlar.

Felsefede Yeni bir “Şarlatanlık” Konusu: “Etik Danışmanlığı”

Derinlik ve açıklığın, nesnelliğin yadsındığı “postmodern” anlayış, temel bilimlerdeki benzer dayanakların verilemediği savlarla yürütülmüş geleneksel felsefenin, onu da çok aşağı düzeylere çeken bir uzantısıdır diyebiliriz. Böylece, geleneksel felsefede ileri sürülen savların bilimsel, genel olarak bilimsel, mantıksal vb. açılardan doyurucu dayanaklarla desteklenememeleri, dolayısıyla doğrulanamamaları zamanımızda çok ileri boyutlara varmıştır ki, bunu özellikle “postmodern” (sözde) bilim felsefesinde görüyoruz. Felsefede görülen bu eğilim, kuramsal fizik ve gökbilim, toplumbilim, psikiyatri gibi, yöntembilgisel olarak birbirinden çok değişik alanlara onların felsefeleri aracılığı ile ve/veya (yukarıda değindiğim gibi) bu alanları doğrudan etkileyerek, onlarda kanımca çok olumsuz niteliksel değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Genel olarak belirtmek gerekirse burada, kendi temel yöntembilgisi sorunları yüzyıllardır sürüp gitmiş ve gitmekte olan felsefe etkinliğinde görülen yöntemsel belirsizlik durumunun bir yansıması da söz konusudur. Buna bağlı olarak da felsefedeki geleneksel anlayış, yaklaşım, yöntem vb.’nin, birtakım akademik alanlarda yerleşmekte olduğunu, yerine göre örneğin psikiyatride olduğu gibi bu alanların yöntembilgisel öğelerinin yerine geçmeye başladığını görüyoruz. Bu olguya yazarımız, “felsefeleşme” adını vermiştir.

Kuşkusuz bu durum, söz konusu akademik alanlarda daha yukarıda örneklerini verdiklerimize benzer biçimde etik ya da uğraş etiği sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bunlarda felsefeleşmenin gelişmesi, bu alanların kişilerinin bunun ayırında olamamasına, ya da olup da bu “postmodern” etkiyi benimsemelerine bağlı olabilir. Ancak bu konuda işler bununla da kalmamış, bu gelişmelerin zaman içindeki “doğal ve mantıklı” diyebileceğimiz bir sonucu olarak, felsefeciler arasında, felsefeleşmekte olan alanların işlevlerini üstlenenler çıkmaya başlamıştır. Bunu belki en belirgin biçimde psikiyatride görmeye başladık. Bu uzmanlık dalında “ilaç alınmasının” yerine örneğin “Platon’un okunmasının” daha yerinde olacağını, en azından olabileceğini savunan yapıtlar ortaya çıkmıştır. Bu demektir ki, isteyen felsefeci, “etik danışmanlık” olarak adlandırılan ve psikiyatri uygulamalarının yerine geçecek “felsefi tedaviler” gerçekleştirebilir, böylece psikiyatristin (ve klinik psikoloğun) yerini alabilir. Ne yazık ki çağımızda da toplumlar ve o alanların birtakım uzmanları, genelde bunu kabullenme, daha da ilerisi benimseme eğilimindedirler.

Özellikle tıp etkinliği ve bunun uzmanlık alanları gündeme geldiğinde, felsefeleşmenin, daha doğrusu bunu benimseyip dallarında ona göre davranan uzmanların karşısına, yapılanların yasal yünden sorgulanması da gündeme gelebilir.

Felsefe etkinliğinin bu açıdan sorgulanması ise kuşkusuz pek söz konusu olmamaktadır. Bizim bağlamımızda üzerinde durulması gereken nokta, örneğin yine tıp uzmanlarının böyle durumlarda uğraş etiği açısından sorumlu olmalarının yanında, felsefecilerin de akademik etik yönünden kendi alanlarının yukarıda değindiğimiz “dış şarlatanlıklarının” gündeme gelmesidir. Çünkü burada kişi, yetişmediği bir alanda, onun sorunlarının çözümüne yönelik etkinlikte bulunmaktadır ki akademik yöntembilgisi açısından bu, kabul edilebilecek bir durum değildir.

Felsefede etik danışmanlığı, kuşkusuz bunu uygulayacak felsefecinin temel felsefe görüşüne ve buna bağlı felsefe yapış biçimine dayanacaktır. Örneğin, bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Hans Reichenbach’ın “etik öğüt” adını verdiği etkinliği dikkatle ele alalım. Çok kısa olarak belirtmek gerekirse burada felsefeci, kişinin davranışlarını gözleyerek bunlardan onun ne gibi amaçları bulunduğunu çıkarır ve daha sonra bunları dile getirerek bu amaçlara ne gibi yollarla ulaşabileceğini kendisine anlatır. Bu, Reichenbach’ın bu bağlamda bir karşılaştırma yaptığı öteki iki tür öğüt verme biçiminden farklıdır. Din ve siyaset adamlarının yaptığı biçimde öğütçünün karşısındakilere kendi ahlaki amaçlarının doğruluğuna inandırma çabası, yetkesel (“otoriter”) bir etik anlayışını gösterir. İkinci olarak ise, en başta psikoloji danışmanlarının gerçekleştirdiği biçimde kişilere amaçlarının ne olduğu sorulur ve kendisine bunlar için ne gibi yollara başvurulabileceği açıklanır; örneğin uğraş seçimi ve buna hazırlık konusunda gençlerin soracaklara sorulara yanıt verilmesi gibi. Reichenbach, bizim de “etik danışmanlık” olarak ahlaki açıdan bir sakınca yaratmayacağını düşünebileceğimiz biçimde etik öğüt verecek kişinin, psikoloji anlayışı ve toplumbilimsel koşullar konusunda ileri bir bilgisinin bulunması gerektiğini vurguluyor.

Bizim daha geniş bir kapsamda “felsefi danışmanlık” ya da “felsefede danışmanlık” olarak adlandırabileceğimiz bir etkinlik, felsefenin kavramsal çözümleme yöntemlerinin bu etkinliğin dışında da, örneğin günlük yaşamdaki ya da kurumlardaki insanlararası ilişkilerin amaç vb. açılardan açıklığa kavuşturulmasında söz konusu olabilmektedir. Yazarımıza göre etik danışmanlık böyle bir etkinliğin parçası olabilecektir, o zaman şunun gerçekleşmesi gerekecektir: bu tür bir “danışmanlık” yoluyla insanların dilsel anlatımları ile davranış ya da eylemlerinde, tutarlılık, niyet, amaç-araç ve özne-nesne ilişkileri gibi, etik alanının belli başlı yönlerinde eleştirel, mantıksal, anlambilgisel (“semantik”) bir çözümleme ve yorum (ki bu bizim “bilimsel felsefe” tanımımızı gündeme getirmektedir). Kuşkusuz burada, felsefecilerin kendilerini birer “şarlatan” durumuna getirecek başka türden uygulamalarda ya da etkinliklerde bulunmaları söz konusu olamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Batuhan, H. *Bilim ve Şarlatanlık*, 5. B., İstanbul, Bulut Yayınları, 1999.
- Örs, Y. "Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", *Bulletin of Medical Ethics*, Sa. 93: 31-36, 1993.
- Örs, Y. "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", *TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: I – Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi; s. 61-63, 1994.
- Örs, Y. "The Irresistible Rise of Scientific Philosophy; Philosophism and the Ethics of Philosophizing", *Synthesis Philosophica*, C. 22 (Sa. 2): 447-460, 1996.
- Örs, Y. *Bilimsel Felsefenin Işığında*, Ankara, Öteki Yayınevi, s. 61-95 ve 211-227, 1998,
- Örs, Y. "Bilim, Etik, Seçkincilik, Şarlatanlık", *Bilim ve Ütopya*, Sa. 80: 56-60 ve 81: 83-85, 2001.
- Örs, Y. "Postmodern Anarşi, Kavramsal Aldatmaca ve Felsefi Şarlatanlık", *Bilim ve Ütopya*, Sa. 96: 50-52, 2002.
- Örs, Y. "Türkiye Bilimler Akademisi'nin bir Yayını ve Bilim Konusunda Birtakım Temel Yanlışlar", *Üniversite ve Toplum İnternet Dergisi*, 3 (1) (Mart) 2003,
- Örs, Y. "Psikiyatride Giderek Artan bir Olumsuzluk: "Felsefeleşme", "Felsefe, Felsefeleşme ve Psikiyatri: Antifelsefe Yaklaşımının Işığında Psikopatoloji" ve "Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları"; *Psikiyatri, Felsefe, Antifelsefe – "Psikiyatri ve Felsefe" Alanında Geliştirilmiş Kavramlar ve Yaklaşımlar*, Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara, 2004; s. 146-153, 154-182 ve 183-201.
- Örs, Y. "Felsefenin Etiği / Felsefecilerin Etiği", *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 201: 465-467 (Kasım), 2004.
- Örs, Y. "Felsefede "Şarlatanlık": Olmazsa, Neden? Oluyorsa, Nasıl?" *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 202: 513-515 (Aralık), 2004.
- Örs, Y.; Büken, N. Ö. (1998) "Tıbbi Etik Sorun Kümeleri", *3. Tıbbi Etik Sempozyumu (1997) Bildirileri*, Ankara, Biyoetik Derneği Yayınları 3, s. 3-8.
- Reichenbach, H. *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, s. 50-73, 276-302, 312-324; 34-36; 313-319, 1951, 1966.
- Sokal, A.; Bricmont, J. *Impostures Intellectuelles*, Paris: Editions Odile Jacob. (Fransızcasının çok benzeri İngilizcesinden Türkçeye de çevrilmiştir: A. Sokal ve J. Bricmont, *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, çev. M. Baydur ve O. Onaran, İletişim Yay., İstanbul, 2002.)
- Türkiye Bilimler Akademisi, *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2002.
- Williams, B. *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1985.